

Upphovsrätt: Härnösands OK
Godkänd: LMV 1999-05-07
Kartansvarig: Peter Näsholm

Orientera dig om Ängel och Murbergsområdet

Foto: Viktor Lundgren, troligtvis 1930-tal.
Nedanför Franzenskolan kv. Skidan

Kulturguide till orienteringskartan Änglet och Murberget

Vår närmiljö innehåller många spännande spår från svunna tider. En del är lätta att upptäcka, andra är mer dolda. I denna skrift lyfter vi några "sevärdheter" som finns i det landskap som orienteringskartan över Änglet och Murbergsområdet beskriver, några ligger dock i anslutning till kartbladet. Vår förhoppning är att materialet ska fungera som en enkel guide till vår kulturhistoria.

Vill ni söka mer information om Änglet och Murbergsområdet, välkommen till ABM – arkiv, bibliotek och museer i samverkan - i Härnösand: Landsarkivet i Härnösand vilket innehåller nära 8 mil norrländskt arkivmaterial, Sambiblioteket med sin speciella samling av litteratur om länet och Läns museet Västernorrland med hundratals föremål i magasinerna, tusentals foton i fotodatabasen och etnologiska nedteckningar från området. Till dessa resurser kan läggas kommunarkivet, föreningsarkivet, näringslivsarkivet osv.

Änglet och Murbergsområdet

Under senare delen av 1800-talet och under 1900-talet genomgick Säbrå kommun en rad förändringar. 1892 skiljdes delar av Gådeå och området vid Nattviken av från Säbrå för att införlivas i Härnösands stad.

Den 1 januari 1922 överfördes Änglet och Bondsjöstaden till Härnösand, efter ett beslut 1921. Det var en förlust för Säbrå, kommunen förlorade invånare och därmed skatteintäkter, och man förlorade skolorna i Bondsjöstan och på Nya varvet.

Området präglades 1922 av viss brist på struktur då det inte hade tillhört staden och därför befanns utanför stadsplanlagt område. Bebyggelsen hade vuxit fram utan långsiktig planering. I samband med att Ängletområdet och Bondsjöstaden blev en del av staden upprättades planer för området av Kommunaltekniska byrån i Stockholm, som planerade för en så kallad trädgårdsstad med villor på stora trädgårdstomter. Idealet med trädgårdsstäder växte fram som en reaktion på industrialismens täta miljöer och som en reaktion mot strikta rutnätsplaner. Bakom trädgårdsstadens ideal fanns planerare som Camillo Site och Ebenezer Howard.

Änglet eller *Sunds Änglet* som det heter på en karta från 1806 tillhörde innan 1922 Bondsjö by. Namnet Sundsänglet kan antingen betyda änglet vid sundet eller vara en ägobeteckning till en försvunnen by med namnet Sund. Vi känner inte till någon sådan by i det historiska materialet varför den tidigare tolkningen är mer trolig. Ortnamnet Änge hänger ihop med hårdvallsängar som oftast låg i närheten av byn på torr mark. I detta fall låg dock änglet långt från byn Bondsjö varför man inte helt kan utesluta att det funnits en nu försvunnen by i närheten av Änglet.

Franzénskolan

1 Ängeskolan - Franzénskolan

Den äldsta delen av skolan byggdes i slutet av 1940-talet som folkskola - Ängeskolan. Skolan ritades av arkitekt Erik Högström, som även ritade stadshuset och biografen Palladium i Härnösand. 1949 invigdes den stora väggmålningen i skolans trapphus, en kalkmålning *al secco*, av Ivan Hjertquist som innehåller bilder av det gamla Härnösand: Vårdkasen, gamla sågen och varvet, samer på torget, barn och ungdomar som leker och några industrimotiv. Under en kort period fanns även en tandläkarpraktik i lokalerna. Skolan byggdes

om 1965 – 1966 till högstadieskola och eleverna gick under den perioden på Landgrensskolan. Skolan döptes då om till Franzénskolan, efter skalden Frans Michael Franzén. Franzén var biskop i Härnösand från 1834 fram till sin död 1847.

2 Ängevallen

Den 14 november 1916 beslutade stadsfullmäktige i Härnösand att ett område på 16 000 kvm beläget på ett av stadens hemman vid det så kallade landstormsförrådet längs vägen upp till friluftsmuseet skulle upplåtas som idrottsplats. Sedan dess har Ängevallen lockat många besöka-

Flygfoto av Änges, omkring 1950.

*Foto: Bo Hellman 1952.
Gamla epidemin eller Ängsgården kv. Spjutet.*

*Foto: Bo Hellman 1952.
Gamla epidemin eller Ängsgården kv. Spjutet.*

re. Fotbollsintresset i stan var stort och en match i Svenska Cupen mot Helsingborg 1953 lockade en rekordstor publik – över 6000 betalande!

Den 4 januari 1971 brann den ståtliga läktaren vid Ängevallen ner till grunden och den återuppfördes inte. Läktaren var ett välkänt landmärke på Ängnet. Det var två småpojks lek med tändstickor som förorsakade den olyckliga branden.

3 Ängekyrkan

Ängekyrkan vid Theodor Hellmansväg 2 uppfördes 1972. Stora insamlingar föregick bygget. Syster Anna Isaksson var en känd profil som på eget initiativ samlade in mycket pengar. Arkitekt till kyrkan var Ilmars Kaulins.

4 Änggården

På tomten där nu Ängcenter ligger låg en jordbruksfastighet som kallades Ängsgården men även epidemisjukhuset. De byggnaderna revs i början av 1950-talet och ersattes av ett modernt äldreboende vilket invigdes 1955. Nuvarande

Ängcenter uppfördes 1984-85 och ersatte då det gamla äldreboendet Änggården. Karl Spets är arkitekten bakom det bygget.

5 Härnö Tunnbrödsfabrik

Längst ner på Ängnet, vid Bondsjögatan 7, fanns tidigare Härnö Tunnbrödsfabrik. Bageriet etablerades 1948 av fabrikörerna N J Sundkvist och N E Dahlin. Efterfrågan på det maskinbakade brödet växte och verksamheten byggdes ut i etapper. Tunnbröd och paltbröd såldes inledningsvis i staden och i länet, men under 1970-talet "exporterades" produkterna till hela landet.

Under 1990-talet flyttades produktionen till Mjälloms Tunnbröd AB i Ullånger, och därför finns fortfarande Härnö tunnbröd till försäljning. Under 2008 har de flesta husen längs Bondsjögatan rivits och hela området ska upplåtas för handel, så snart är bageribyggnaden ett minne blott.

6 *Elias Sehlstedt - Sehlstedtsvägen*

Elias Sehlstedt föddes den 8 december 1808 i Härnösand. Familjen var välbärgad och Elias kom att växa upp i ett tryggt köpmanshem. Hans far Abraham avled redan 1825, då Elias var 17 år och nyss hade börjat i Härnösands gymnasium, nuvarande Landgrensskolan. Familjen Sehlstedt levde ett för tiden typiskt småborgerligt liv. Förutom handelsverksamheten bedrev familjen jordbruk. På stadsjorden hade man sina vretar och på fastlandssidan, på Bondsjöänget, ägde man en jordbruksfastighet där man hade tre kor och en häst. Kanske var det den så kallade Ängsgården?

Abraham var en viktig person i Härnösand då han satt med i taxeringsnämnden och var en av stadens så kallade 24 äldste. Den 22 juni 1829 blev Elias student vid Uppsala universitet och troligtvis var avsikten att studera juridik, men ekonomiska bekymmer tvingade honom att flera gånger avbryta studierna. Redan 1830 lämnade han Uppsala och troligen reste han hem till Härnösand. Tecken på detta är bland annat de teckningar och målningar med ådalsmotiv, som finns från denna tid.

År 1831 hade änkefru Sehlstedt tilldelades mark nära staden genom laga skifte – *på det bekvämaste och bästa läget*. 1840 sålde Elias och hans syskon mark till J C Kempe, på vilken Nya varvet uppfördes. I början av 1832 flyttade Elias till Stockholm där han troligtvis började studera vid "Målare Akademien". På Värmdö träffade han sin blivande maka, de gifte sig 1844. De fick två barn, en flicka och en pojke, men sonen dog vid jultid 1873 när han bara var 24 år.

År 1836 beslöt Elias att ge upp sina studier och istället ta tjänst vid tullen. Han befordrades 1842 till tulluppsyningsman vid Mems station vid Slätbaken i Östergötland. 1847 blev han inspektör vid Hornstull, Stockholm och 1852 utnämndes

han till tullinspektör i Sandhamn i Stockholms yttre skärgård. År 1832 debuterade Sehlstedts som skald. Framför allt var det norrlandsskalden A A Grafström, som inspirerade honom. Sehlstedts första mer kända dikt var *Norränningens hemlängtan*. Sehlstedt utgav 1832 diktsamlingarna *Norrlands-Blommor af - dt*. Om uppväxten i Härnösand berättade Sehlstedt 1870 i *Ett stycke minne från skolan och gymnasium i Hernösand*. I det skildrar han de tre årliga gymnasistbalerna, då de unga studenterna förde stadens döttrar i dansen, i tävlan med löjtnanterna vid Jämtlands fältjägare. Mellan danserna åt ungdomarna smörgåsar, någon alkohol förekom inte. Enligt Sehlstedt var allt gemytligt och framför allt billigt, så ingen hade skäl att klaga över att balerna ruinerade dem.

1869 fick Elias avsked med pension från tullen och bosatte sig i Franska Vårdshuset på Djurgården i Stockholm, där han dog av hjärtförslamning 1874.

Under en resa till hembygden 1872 formulerade han de bevingade orden: *"Och såg vid såg jag såg, varthelst jag såg"*. I Härnösand påminner Sehlstedtsvägen på Änget om att skalden föddes och tillbringade sina ungdomsår i Härnösand och att familjen hade sitt jordbruk här på Änget. En byst till minne av Sehlstedt restes i stadsparken 1926.

7 *Murberget*

Murberget är egentligen namn på berget ovanför museiområdet. Berget har även gett namn till havsviken nedför samt bostadsområdet i allmänhet. Förleden i ortnamnet är dunkelt och för tankarna till en fornborg, men det stämmer nog inte då berget inte har de karaktäristiska sluttande sidorna och inte heller den höjd fornborgsberg brukar ha. Möjligen är det så att de forna strandvallarna på Murbergets södra sida tidigare har tolkats som rester efter murar.

Murberget - Läns museet Västernorrland

Murberget, Läns museet Västernorrland har en lång historia och är Norrlands största friluftsmuseum.

Vesternorrlands läns museisällskap

I januari 1880 kallade biskop Lars Landgren till överläggningar om grundandet av ett museum. Mötet blev lyckat och den 27 februari bildades Vesternorrlands läns museisällskap, grunden till Läns museet Västernorrland. Den första samlingen bestod av 66 exotiska föremål från Söderhavet och Sydamerika, skänkta av sjökaptän Daniel Norlin.

Museisällskapet gjorde två bestående insatser under sin tid. Dels förstärktes nipbranten i Prästmon där lämningarna efter Styresholms medeltida fogdeborg höll på att spolras bort av Ångermanälven.

Norrlands kulturhistoriska museum

Dels köpte föreningen Ulvö gamla kapell som hotades av rivning.

Efter biskop Landgrens död 1888 förde museisällskapet en tynande tillvaro. Först med folkskoleinspektören Theodor Hellman tog verksamheten åter fart. År 1909 tog Hellman initiativ till Föreningen för norrländsk hembygdsvorsknin. Hans vision var att skapa ett norrländskt bondesamhälle i miniatyr och ett centrum för forskning och undervisning om kultur, historia och natur i norra Sverige. Förebild var Skansen i Stockholm som skapats av Artur Hazelius.

Föreningen genomförde ett omfattande insamlingsarbete över hela Norrland. Man samlade in

föremål, uppteckningar av norrländsk allmogekultur, samisk kultur och folkmusik.

1913 lades grunden till friluftsmuseet på Murberget, Norrlands Skansen. Då flyttades den första byggnaden till området, en klockstapel från Ullånger. Allt eftersom växte sedan de olika miljöerna fram: byn med dess olika byggnader, fäbodvall, skola, kyrka, gästgiveri, sameviste och herrgårdsmiljö. Följande stod att läsa om Spjutegården i Västernorrlands Allehanda 1919:

En av bristerna i Härnösand sedan långa tider har varit dess så gott som totala avsaknad av utvärds-hus. Man har nu fått en ersättning i det vördnads-bjudande Spjutegästgiveriet, som just upplever sin första lysande säsong. Friluftsmuseet på Murberget har i Spjutegården sin största dragningskraft.

Rådhuset flyttades från torget i Härnösand och stod färdigt på Murberget den 9 september 1927. Den 9 juni 1929 invigdes en byst av Pelle Molin gjord av Carl Frisendahl. Fortfarande saknades dock en riktig museibygnad. Samlingarna flyttades mellan olika tillfälliga lokaler för att 1932 hamna på Murberget där det mesta magasin-rades. Ett förslag till museibygnad fanns redan 1929, men det dröjde mer än 60 år innan en ny byggnad kunde tas i bruk.

1947 tog sonen Bo Hellman över verksamheten efter sin far. Under hans tid tillkom stadsbebyggelsen vid Murbergstorget. Han utvecklade även den arkeologiska verksamheten och påbörjade en dokumentation av länets bebyggelse.

1994 fick Västernorrland som sista län i Sverige ett eget länsmuseum. Museibygnaden ritades av Gunnar Mattsson och rymmer åtta klimatstyrda arkiv och magasin, konservators- och fotoateljé, verkstad, hörsal, kafé, butik och utställningslokaler.

Murberget 1930-tal.

Murberget 1930-tal.

8 *Rösen och stensättningar vid museet*

Rösen är en gravtyp som förekommer efter hela landets kust och ibland också en bit in i landet. Många ligger 30-40 meter över havet vilket motsvarar bronsålderns kustlinje (1800-500 f Kr), men nästan lika många ligger på nivåer under denna höjd vilket visar att de inte kan vara anlagda under bronsåldern utan snarare under järnåldern (500 fKr-1050 e Kr).

Vissa ligger också på nivåer över 50 meter över havet vilket skulle, om de är anlagda efter kustlinjen som de är under bronsåldern, tala för att de är från yngre stenåldern (4200-1800 f Kr). Inget undersökt röse i länet har daterats till stenåldern men det är få om några undersökta rösen på de nivåerna över havet.

Rösen har antagligen haft fler funktioner än att bara vara gravmonument. De ligger riktade mot färdleder efter havet och ofta kan man ana sig till var boplatserna finns genom att studera hur rösen ligger i förhållande till forna vikar och sund.

Förutom rösen finns en typ av grav som arkeologer kallar stensättningar. Dessa är flackare i profil än rösen som har en välvd form. Röseliknande stensättningar förekommer i samma miljöer och ofta på samma platser som rösen.

Den åtskillnad vi idag gör mellan rösen och stensättningar har man troligen inte gjort under de tider gravarna anlades. Stensättningarna kan till skillnad mot rösen anta ett antal former. Medan rösen i regel är runda kan stensättningarna även vara rektangulära, kvadratiska, triangulära eller ha formen av ett skepp, så kallade skeppssättningar. Rösen kan också vara anlagda som långrösen där flera rösen byggs ihop till en enda lång anläggning.

Traditionen att anlägga rösen sträcker sig över en tidsperiod på 3000 år och man kan på en del platser se att samma uddar använts under såväl bronsåldern som järnåldern. Man kan gå från bronsålderns gravar ner mot vattnet där man hittar järnålderns rösen på samma udde fast på lägre höjd. Dessa uddar har en lång historia som gravplatser.

På vissa platser hittar man gravhögar istället för de röseliknande stensättningarna och rösen på järnåldersnivåer. Detta betyder att det förmodligen är samma människor som börjar anlägga högar under järnåldern som också anlägger rösen efter kusten.

Varför man har olika begravningssätt och på olika platser vet vi idag inte. Möjligen är rösen kopplade till handel och sjöfart. Rösen från äldre bronsålder har oftast en manslång kista i mitten av graven vilket indikerar att graven är en skelettgrav medan de från yngre bronsålder har en liten kista för kremeringsgravar.

Även järnåldersrösen kan innehålla såväl kremerings- som skelettgravar. Vid undersökningar 2005 av ett röse i Finsvik (Säbrå) som ligger cirka 15 meter över havet visade sig innehålla en skelettgrav. Den graven daterades till vendeltid (550-800 e Kr).

Norr om museiområdet på Murberget finns ett antal gravar i form av rösen och stensättningar. Flera av gravarna ligger samlade på ett gravfält medan andra ligger i grupp.

Inget av rösen är undersökt men höjden över havet talar för att de är anlagda under bronsåldern. Rösen är välldagda med utvalda stenar. Några har plundringsgropar i mitten där man kan se den kista som finns i rösen från äldre bronsålder. En av stensättningarna har en nästan rektangulär form

till skillnad från de övriga som är runda. Norr om gravfältet finns en liten anspråkslös ansamling av stenar som förmodligen också är en grav. Den är inte registrerad i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister där alla fornlämningar skall finnas registrerade. Om man går från gravfältet norr om museet ner mot vattnet i nordlig riktning finner man gravar från järnåldern i form av stensättningar. En av dessa registrerades i fornminnesregistret vid

inventeringarna för nydragningen av Ådalsbanan. Den andra ligger en bit därifrån men har inte registrerats in i fornminnesregistret. Gravar som ligger på en sådan nivå över havet att de inte kan vara från bronsåldern faller in i mönstret att vissa områden har en lång tradition som begravningsområden. Gravarna är betydligt mindre och mer anspråkslösa än deras bronsåldersföregångare längre upp på berget.

Boplatsgrop vid museet

Intill en av järnåldersgravarna vid Saltviksstrand finns en så kallad grop i klapper. Någon har för länge sedan gjort en grop i ett klapperstensfält och lagt stenen runt kanten så att det uppstått en vall. Denna typ av anläggning kallas även för boplatsgropar men man kan inte ha botten i dem då de ofta är mycket små.

Några tolkningar av denna typ av lämning är att det är förrådsgröpar eller att man framställt tran i dem. De finns på olika höjd över havet från ca 5 till över 100 meter. Ibland finner man dem i anslutning till lämningar av enkla byggnadsrester i maritim miljö, tomtningar. Dessa har satts i samband med jakt på säl och med fiske men eftersom de är anlagda i klapperfält vet vi inte mycket om dem då bevarandegraden på organiskt material är dålig i dessa miljöer. Formen på gröpar i klapper kan variera men de är oftast runda eller ovala med en omgivande vall av sten.

9 *Stenåldersboplats vid museet*

Nordväst om museiområdet vid en forntida havsvik finns resterna efter en stenålders- och/eller bronsåldersboplats. Vid en av stigarna i området har man hittat material som tyder på detta. Boplatsen har trots att den varit känd under många år inte blivit inregistrerad i fornminnesregistret. Vi vet inte hur stor boplats det rör sig om eftersom boplatser från stenålder och bronsålder sällan syns ovan mark.

Vid stigar eller vid markberedningsgropar kan man finna boplatsindikerande material i form av skörbränd sten som använts vid matlagning i kokgropar eller vid upphettning av vatten. Ibland finner man rester av redskapstillverkning eller färdiga föremål såsom pil- eller spjutspetsar, yxor, skrapor och mycket mer. Oftast är det den skörbrända stenen eller den vita kvartsen som lockar arkeologens öga. Det är en spännande tanke att det kanske är här människorna bodde som anlade sina gravar på en udde strax sydöst om boplatsen.

10 *Murberget och miljonprogrammet*

Under 1940 och 1950-talen var bostadsbristen stor i Sverige. Därför antog riksdagen det så kallade miljonprogrammet 1965, vilket innebar att det skulle byggas en miljon bostäder på 10 år i Sverige. Programmet genomfördes över nästan hela landet och man nådde målet – en miljon nya bostäder.

Detta resulterade i en stor höjning av bostadsstandarden i landet. I Härnösand byggdes det hyreshus bland annat på Murbergsområdet, där kvarteren Plinten, Bommen och Ribbstolen bebyggdes med för tiden typiska hus. Radhusen längs Theodor Hellmansväg byggdes 1965 liksom kedjehusen längs Spjutgatan.

Hamnen

Härnösands hamn omnämndes första gången 1374, då ärkebiskop Birger Gregersen reste längs Norrlandskusten. Den 1 oktober 1374 befann han sig i Hernösundh i Ångermanland. Den första hamnen låg vid den inre stranden av Södra sundet. Möjligen är det också där den Korsmässomarknaden hölls under medeltiden. År 1585 fick Härnösand stadsrättigheter och den ångermanländska handeln koncentrerades till Härnösand. Under 1600-talet fanns det cirka 20 fartyg i stadens handelsflotta. Den första kajen anlades 1836 – Barlastkajen. Härnösand hade och har goda förutsättningar för sjöfart då vattendjupet varierar mellan 40-80 meter ända in på redden. Mellan 1850 – 1870 byggdes nuvarande Skeppsbron. Sjöfarten blomstrade vid den här tiden och 54 fartyg var registrerade i Härnösand, 20 gick på "utrikes oceanfart". Ångbåtstrafiken längs kusten var livaktig och varje vecka gick åtta avseglingar till Stockholm, en resa som tog cirka 27 timmar. Hamnen blev en kommunal angelägenhet 1901 och då utsågs den första hamnstyrelsen. Under 1900-talet utvecklades hamnen och undan

för undan byggdes kapaciteten ut, bland annat byggdes djuphamnen på fastlandssidan och ett stickspår från ostkustbanan anslöt djuphamnen till järnvägen.

GLC – Hagraf

1969 togs den nya amerikanska GLC-fabriken i bruk (Great Lakes Carbon) och hamnen fick ett stort uppsving, då företaget fraktade merparten av sina råvaror och produkter med båt. GLC tillverkade grafitelektroder. Hagraf, före detta GLC, lade av miljöskäl ner verksamheten 1991. Kort efter nedläggningen etablerade sig Bio Norr i området. Till och från företaget skeppas stora mängder trä och träpellets. 2005 påbörjades rivningen av de stora betongsilorna i djuphamnen, efter en brand hösten 2004. De byggdes i slutet av 1960-talet för förvaring av koks för Hagrafs räkning och skulle också användas som beredskapslager för kol och koks. När GLC byggdes 1968 fanns de sjöbodor som nu står på Sälsten vid stranden längs Morbergsviken. Sjöbodarna tillhörde då som nu Länsmuseum Västernorrland och de flyttades till Härnösand från Grunnans fiskeläge på södra Ulvön.

Flygfoto över Djuphamnen, Murbergsvägen
och Ängevallen 1940-talet.

11 Nya varvet

Området där Härnösands folkhögskola ligger kallades under lång tid för Nya varvet. På 1830-talet anlade Johan Carl Kempe ett skeppsvarv, som låg på stranden nedanför nuvarande folkhögskolan och bort mot Kronholmen. Det varvet kom att ersätta det tidigare varvet som låg på Kronholmen. Till varvet uppfördes en herrgård som kallades Säbrå herrgård. Den uppfördes i mitten av 1800-talet.

Vid Nya varvet byggdes det båtar mellan 1838 och 1860. Om varvet minner idag namnet Varvsallen. När varvet avslutade sin verksamhet 1860 följdes det av Härnösands Ångsågs AB. Själva såghuset uppfördes på Kronholmen, medan brädgården övertogs från Nya varvet. Ångsågen var byggd vid Bolinders mekaniska verkstad och den kunde såga 500 stockar om dygnet.

I samband med industrialiseringen kom många människor att flytta från landsbygden till arbetstillfällen i städerna. Kring de flesta industrier växte det fram arbetarbostäder, så även här. Vid Nya varvet byggdes arbetarkaserner som innehöll spisrum eller lägenheter på ett rum och kök. I slutet av 1800-talet lät sågverket även bygga en skola uppe

på sluttningen, Nya varvets folkskola. I samma byggnad startade Svenska Missionsförbundet 1942 en folkhögskola.

Ägaren till Härnösands Ångsågs AB, Arendt Nicolaus Versteegh, bodde i Säbrå herrgård mellan 1883 och 1902, som kom då att kallas Versteeghska herrgården. Under hans tid anlades en omfattande park med bland annat växthus, kring huset. Idag finns bara en lekstuga kvar av den forna parken, numera är stugan flyttad från parken upp till herrgården. Parken sträckte sig längs nuvarande Herrgårdsvägen (som har sitt namn efter herrgården), ovanför järnvägen. Växthusen i parken var troligtvis två cirka 25 meter långa byggnader. 1913 sålde familjen Versteegh fastigheten till staden, men de behöll rätten att nyttja huset som sommarnöje, vilket man gjorde fram till 1931.

Marken och växthusen arrenderades under 1900-talets första årtionden av en trädgårdsmästare Allan Karlsson. När Murbergsvägen skulle byggas erbjöds Karlsson kommunal mark längs nuvarande Löpargatan, dit de långa växthusen flyttades. På tomten låg redan ett sekelskifteshus byggt 1900. Mats Wedin, Wedins handelsträdgård berättar:

Min far Helge köpte trädgården av dödsboet efter Karlsson den 30 april 1951 och han fortsatte driften direkt, då säsongen stod för dörren. Till rörelsen knöt min far en åkare Andersson som med häst och vagn körde ut växter i staden. Andersson och hans fru ombesörjde även torghandeln en period, sommar som vinter.

De gamla växthusen var ändamålsenliga men i takt med att rörelsen växte byggde far ut handelsträdgården. När E4 breddades och drogs om var vi tvungna att korta växthusen, men delar av de ursprungliga växthusen finns kvar i anläggningen. 1981 tog jag över rörelsen efter min far och familjen har nu haft handelsträdgård vid Löpargatan i 57 år!

12 *Kronholmen och Bockholmen*

Förutom Mellanholmen fanns tidigare två andra holmar i sundet mellan Härnön och fastlandet, Kronholmen och strax norr om den Bockholmen. Byarna Hov och Fågelsta på Härnön lades under staden 1602 efter kung Karl IX besök. Då fanns det en så kallad kungsgård i Fågelsta som kungen beslutade skulle flyttas till en ö i sundet mellan fastlandet och Härnön. Kungsgården, fogdens bostad, flyttades därför 1606 till Konungzholmenn, som senare fick namnet Kronholmen. På den tidigaste kartan över staden från 1637 där öarna är namngivna kallas de Kongsholmerna och redan då tycks de ha varit bebyggda med bodar. Kungsgården skulle kallas Härnöholm och tanken fanns att den skulle byggas i sten. I 1609 års fogderäkenskaper framgår att 23 tunnor kalk för byggnationen på "Konungsholmen" levererats men någon sten-

byggnad är inte känd i de senare källorna så troligen byggdes den i trä. Kungsgården Härnöholm levde kvar åtminstone fram till 1641. En fråga man kan ställa sig är: Vad hände med all kalk som levererades?

Det fanns inte utrymme för jordbruk på holmen därför gjordes den angränsande byn Bondsjö, med sin 46 ½ seland brukad jord, till ladugård under Härnöholm. Vid den här tiden var det smala sundet mellan Kronholmen och fastlandet så grunt att Bondsjö byamän klagade över att stadsbornas kreatur, som betade på Kronholmen, vadade över och betade på byamännens mark. Den 27 september 1695 förklarade därför landshövdingen att stadsborna inte fick hålla kreatur på Kronholmen utan att stänga för. Sjöbodar och magasin samt en väderkvarn var då den enda bebyggelsen på Kronholmen. Kronholmen har allt sedan

Bränneritjärnen, Kronholmen, sent 1800-tal.

Fabrikat : Volvo PV 444 D
Årsmodell : 1952
Regnr : Y18045
Chassinr : 31799

Regstatus : Skrotad
Antagen i län : 1953-01-17
Avregistrerad : 1964-12-30
Sista kända hemvist : ALNÖ

Sök uppgifter om gamla bilar!

Landsarkivet i Härnösand förvarar länsstyrelsernas äldre bilregisterkort, automobilregistret, för åren 1907-1975 för Gävleborgs, Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län.

*Foto: Bo Hellman,
Kronholmen april 1964.*

Helga Viola växte upp på Rosenhill i Härnösand och var dotter till Axel Wilhelm Bergström och Elise Johansson. På Rosenhill ägde familjen en fastighet på Bondsjögatan 31. Den kallades Villa Berg. Det var ett 3-våningshus med 6 lägenheter. Helga Violas mor Elise Johansson växte upp på Kronholmen i Härnösand och bodde i fastigheten på bilden, ägd av hennes far. Fotot från 1883 har vi fått låna av ett barnbarn till Helga Viola.

1600-talet präglats av handel och sjöfart. Här låg kronans förråd, privata spannmålsmagasin, den norra stadstullen och stadens största skeppsvarv (vilket senare ersattes av Nya varvet). Om sjöfarten minner sjöfartsmonumentet som står vid Nybrons norra fäste. Det restes 1969.

Enligt en karta från 1783 var Kronholmen fortfarande skilt från fastlandet av ett mycket smalt sund och kort därefter hade landhöjningen gjort att Kronholmen var en del av fastlandet. Kronholmstjärnen eller Bränneritjärnen var dock ännu vid 1800-talets början en fjärd: Brännerifjärden. Tjärnen nyttjades flitigt som

isbana. Under 1900-talets första årtionden ledades vattnet från tjärnen bort via en kulvert, liksom Godstjärnsbäcken som mynnade i tjärnen. Namnet Bränneritjärnen, tidigare Bränneriviken och Brännerifjärden, kommer av att ett bränneri som låg på Kronholmen. Tillstånd till anläggandet av detta bränneri lämnades 1816 till källarmästare Bystedt. Redan mellan åren 1776-1787 hade det funnits ett kronobränneri i Härnösand anlagt vid Gerestabäcken. Bockholmen har fortfarande något av en holme över sig. På ett av husen står det "BAD" på fasaden. Någon gång under 1900-talets första årtionden byggdes där en badanläggning. I den fanns bassäng, bastu och omklädningsrum.

Härnösand har sedan staden grundades 1585 en lång tradition som sjöfartstad. Kronan beviljade staden privilegier för ett varv på Kronholmen 1648. Året därpå kom varvet igång och man byggde skeppet "Härnösand" för Kronans räkning. Skeppet hade 14 kanoner, det var byggt av furu och ansågs mycket välbyggt och stridsdugligt. Varvet hade inledningsvis en och slutligen fyra så kallade stapelbäddar. Runt varvet fanns byggnader som kokhus, materialbodar, magasin, smedjor, beckhus, repslagarbana, segelduksfabrik, tvätt- och bykhus, hantverkarbostäder, kajer och en bråbänk för kölhalning. Om dessa minner flera gatunamn på Kronholmen.

Att bygga ett stort fartyg sysselsatte omkring 50 säsonganställda arbetare och flera olika hantverkare krävdes exempelvis timmermän, smeder, repslagare, segelmakare, bildhuggare (för att göra galjonsfigurer mm.). Ett skeppsbygge pågick i regel från oktober till maj. Sjösättningen av fartyget var en festlig händelse för hela staden och arbetarna bjöds på utskjutningskalas. När varvet (då vid Nya varvet) upphörde hade närmare 200 fartyg byggts, från små slupar till stora fullriggare.

Under perioden 1648 -1930 har fem varv funnits inom stadens område och närmare 250 fartyg har byggts. 1713 byggdes galärer för kronans räkning på Kronholmen. Förutom skeppsbyggnad hade Härnösand en omfattande rederiverksamhet. År 1845 var Härnösand Sveriges fjärde största rederistad. En av de största redarna var J C Kempe, som även drev Nya varvet.

Förutom varvet på Kronholmen förekom fartygsbyggeri även på Stortorget något som syns på avbildningen av staden i Erik Dahlberghs Suecia Antiqua et Hodierna från omkring 1690 och det finns uppgifter om att under 1700-talets andra hälft ett flertal fartyg skall ha byggts på torget. Bland annat fick inspektör Daniel Krapp (Västana

bruk) tillåtelse att bygga en haxe på torget med förutsättningarna att tjärkokningen inte utfördes på platsen och att det städades när byggnationen var klar.

Stationsbyggnaden vid järnvägen byggdes i samband med att järnvägen mellan Härnösand och Sollefteå öppnades. Stationshuset har byggts om ett antal gånger och har idag en förenklad arkitektonisk utformning jämfört med tidigare. I ett annex till järnvägsstationen huserade pressbyrån från 1925 fram till i början av 1990-talet. Verksamheten omfattade under många år även Pressbyråns kafé.

Den första busstationen låg tidigare i kvarteret Beckhuset där Mc Donalds nu ligger. Den gamla stationen ersattes 1967 av den då nybyggda busstationen på Kronholmsplan. Stationshuset revs 2007 för att ge plats för affären Lidl. Busstationen flyttades till Resecentrum vid järnvägsstationen. Kring busstationen och järnvägsstationen fanns förr kaféer som Autokaféet som var inrymt i gamla busstationen och på Strandgatan 12 fanns under 1930-talet Järnvägskaféet och vid Terminalgatan låg Kafé Kronan som också hade sin verksamhet igång under 1930-talet. Det finns även uppgifter om ett kafé vid Smedsgatan – Kafé Oden som drevs under 1920-30-talen.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Foto: Samir Hussein, Läns museet Västernorrland.

Arkeologiska fynd från Kronholmen

När Tingshuset skulle anläggas grävde man en kanal från Tingshuset till Nattviken genom Kronholmen. Då hittades en yxa av gulgrå flinta. Den är inte slipad utan spåren av tillverkningen är väl synliga. Yxan är en så kallad tunnackig flint-yxa vilket betyder att den smalnar av mot bägge kortändorna. Yxtyper förekommer i södra Sverige under den tidigare och mellersta delen av yngre stenålder (4200-3200 f Kr). Hur yxan hamnat där vet vi inte. Kronholmen ligger på så låg nivå över havet att det inte kan vara frågan om en boplatz från stenåldern. Möjligen kan yxan ha hamnat på platsen för att någon tappat den i vattnet på resa genom sundet mellan Härnön och fastlandet eller så har den kommit till platsen som barlast med ett fartyg. Hur det är med den saken kan vi bara spekulera om.

1947 när man skulle anlägga en verkstadsbyggnad för AB Anderssons värme på Kronholmen framkom en kopparplåt som visade sig vara en 1 dalers myntplåt. Myntet ärpräglat 1678 under Karl XI:s tid. Myntet hittades cirka 15 meter väster om kajen och cirka 75 meter norr om Nybrons västra landfäste och det låg i lera på ungefär 2,3 meters djup. På området har tidigare det gamla Kronholmsvarvets stapelbäddar varit belägna. Myntplåten är 16 x 14-15 cm. I Sverige användes kopparplåtar som mynt mellan åren 1644 -1776. Det fanns valörer mellan

1/2 – 10 daler silvermynt där de största kunde väga upp mot 20 kg. Anledningen till att valören är angiven i silvermynt beror på att Sverige på den tiden hade en silvermyntfot där silver och inte guld var basen i myntsystemet. En intressant detalj med denna typ av mynt är att den påstämplade valören inte betydde att det motsvarade metallens värde under hela myntets livslängd. Man kunde med andra ord sälja myntplåten till ett högre värde om metallpriserna steg. Myntet från Kronholmen ansågs av myntverket i Stockholm vara så pass sällsynt att det löstes in för 50 kronor.

Änget – Som jag minns

Vivi-Anne Högqvist, bibliotekarie vid Murberget, Läns museet Västernorrland har under långa perioder av sitt liv varit bosatt på Änget. Hennes mor Inga köpte ett hus på Idrottsvägen samma år som Vivi-Anne föddes. Under hela sin skoltid bodde hon på Idrottsvägen, 1964 lämnade hon staden för att studera i Uppsala, liksom många av de skolkamrater hon hade haft genom åren. Många läste vidare och då främst i Uppsala. 1984 återvände Vivi-Anne till Härnösand och Änget.

Vivi-Anne har mycket att berätta om Änget som hon som barn uppfattade som ett område fullt av möjligheter och framtidstro. Området blev en del av Härnösands kommun 1922 och under 1930 - 1960 talet växte Änget fram. Årsringarna är ganska tydliga med 30-talsbebyggelsen vid Bondsjögatan, 1940-och 1950 talens bebyggelse omkring nuvarande Franzénskolan och 1960-talets hyreshus och villor på övre Änget, eller Maratonområdet som det även kallas. När Vivi-Anne var barn och tonåring sa man alltid Änget. Murberget var enbart namn på friluftsmuseet.

Museet kom alltså att bli Vivi-Annes arbetsplats, men vad minns hon om området från sin barndom?

Flygfoto över Änget och Murberget 1950-talet.

– Mitt första minne av friluftsmuseet är när jag som 5-6 – åring fick följa med upp till Murberget, där det pågick någon sorts festlighet. Vi gick på en stig genom den täta granskog som då omgav museiområdet. När vi gick i skolan hände det att vår lärarinna tog oss med upp till området, men vi fick aldrig komma in i någon byggnad eller se några samlingar. En gång när vi hade teckningslektion uppe vid samevistet minns jag att Theodor Hellman kom förbi och hälsade på oss. När jag var i 10-årsåldern sattes det upp en skolpjäs som vi skolbarn framförde. Pjäsen hette Svarte Mickels återkomst, och den regisserades av Lars Bergström. Den framförde vi på museets utescen. Det var spännande.

Friluftsmuseet på Murberget var inget för barn vid den här tiden enligt Vivi-Anne. Det låg inbäddat i skogen och man måste gå på mörka stigar genom tät granskog för att komma till området. Man var även tvungen att ta sig förbi betande kor som fanns i området, och det trädstaket som omgav friluftsmuseet var även det lite avskräckande. Mer än en vuxen hade dessutom berättat om häxan i rådhusornet för sina barn. Det fanns även en hästhage strax nedanför Murberget och om den berättar Vivi-Anne:

– Vid sidan om nuvarande Ängekyrkan fanns en byggnad och bakom den var det en hästhage, som var intressant för oss barn. Där levde vi som i gamla vilda västern-filmer. Vi hängde på inhägnaden och pojkarna försökte rida på hästarna. Det var någon åkare på stan, som höll hästar där. Vi fick inte vara där men barn har andra tankar.

Ett annat område som barnen inte fick besöka var det "gamla epidemisjukhuset" som låg i kvarteret Spjutet, där numera Ängecenter ligger. Vivi-Anne har ingen aning om varför det kallades epidemisjukhuset, men hon minns att hennes mor berättade att det togs sjuka sjömän dit en gång i tiden. Ibland funderar Vivi-Anne om det var den här

gården som Elias Sehlstedts familj en gång hade. Gården har även kallats för Ängsgården. Vivi-Anne minns att byggnaden revs i början av 1950-talet och ersattes av ålderdomshemmet som föregick nuvarande Ängecenter.

Till Murbergsviken gick barnen desto oftare. Där fanns det badplatser både i "första viken" och i den "bortre", som barnen kallade dem. I början av 1950-talet lärde sig Vivi-Anne att simma vid den simskola som kommunen anordnade i Murbergsviken. På helgerna åkte de flesta hellre till Sälsten, då möjligheterna att sola var bättre där. Ett annat spännande ställe var Engmans konditori, senare hette Dahls konditori. Att följa med morfar dit om lördagarna för att köpa wienerbröd för 10 öre styck var ett äventyr. Vivi-Anne minns att Engman efter tiden på Ängst flyttade sin rörelse till Vällingby vars centrum invigdes 1954. Andra butiker som Vivi-Anne minns är Konsum vid Ängeskolan och Konsum som fanns på Herrgårdsvägen i den lokal där pizzeria Tre Kronor nu huserar.

Om sin skoltid berättar Vivi-Anne att hon gick klass 1 och 2 i den nybyggda Ängeskolan, men då det var många barn i området fick ungefär hälften av barnen fortsättningsvis gå på Bondsjöskolan.

– Jag gick klass 3 och 4 på Bondsjöskolan, dit det var en bit att gå. Där var det omodernt jämfört med Ängeskolan. På Bondsjöskolan fanns det till exempel inga toaletter utan vi fick gå på utedass, minns Vivi-Anne.

Vivi-Anne minns också att det var en skinande ren Ängeskola hon klev in i som förstaårs elev. Strax innan höstterminen startade hade skolan fungerat som karantän och många sjuka hade i perioder hållits isolerade i där på grund av den paratyfusedepidemi som grasserade 1953. Efter klass 4 började Vivi-Anne på läroverket (nuvarande Landgrensskolan) där hon gick i fyra år innan det blev studier vid latinlinjen på gymnasiet.

Ängevallen spelade en central roll för de boende på Änget och Vivi-Anne minns med glädje alla evenemang på idrottsplatsen: fotbollsmatcher, firandet av Svenska Flaggans dag, friidrottstävlingar och uppvisningar av olika slag. Vintertid spolades fotbollsplanen och det spelades bandy där. Man anordnade till och med isracings med motorcyklar och under många år spolades en curlingbana intill fotbollsplanen. På söndagarna anordnades det under perioder pjäxdans på den lilla planen intill Ängevallen.

Vivi-Anne minns många namnkunniga, lokala idrottsförmågor från Änget: fotbollsspelare, bandyspelare, skidåkare och friidrottare. Närheten till Ängevallen kanske bidrog liksom närheten till skidspår i skogen och grönområden att spela och leka på. Vivi-Anne har en uppfattning om att många barnfamiljer valde att flytta ut från staden och bygga eget på Änget under 1940-50 talen och att -40 talets stora barnkullar gjorde att där var sjudande aktivitet, inte minst vad gällde idrott.

Foto: Viktor Lundgren. 1930-talet, Ringvägen.

Några lästips!

Härnösand, Härnösands kommittén 1985

Västernorrlands Allehanda, 100 år med Ådalarnas folk, Härnösand 1973

Gösta Bucht: Härnösands historia, del 1 och 2. Härnösand, 1935

Torsten Bucht: Ortnamnen i Västernorrlands län, del 1. Lund 1955

Tyko Lundkvist: Boken om Säbrå, Örnsköldsvik 1971

Rolf Näslund: Studier i Härnösands bebyggelsehistoria 1585-1800-talets mitt, del 1. Härnösand 1980

Olof Olsson & Sven Wallin: Härnösand genom seklerna, del 1 och 2. Härnösand 1984

Klas-Göran Selinge: Järnålderns bondekultur i Västernorrland, Västernorrlands forntid. CEWE-Förlaget. Örnsköldsvik 1977

Folke Ström: Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid. Göteborg 1997

Harald Wik: Härnösands historia, del 3. Härnösand 1981

Doris Dahlin: Skammens boning, 2007

Länsmuseet Västernorrland: Krusbär på boutelljer samt 211 andra råd och recept ur familjen Sehlstedts hushållsbok, 2001

Portalen Kulturarv Västernorrland drivs av Landsarkivet i Härnösand, Länsbiblioteket Västernorrland och Länsmuseet Västernorrland. Vi vill att portalen ska vara en levande samlingsplats för länkar, fakta och information samt råd rörande västernorrländskt kulturarv. Materialet i foldern är sammanställt av Peter Persson och Märta Molin vid Länsmuseet Västernorrland. De äldre bilderna är hämtade ur länsmuseets fotodatabas och de nyare är fotograferade av Peter Persson och Johnny Blästa där inte annat anges. Foldern är producerad med stöd av Länsstyrelsen i Västernorrland.

Landsarkivet
i Härnösand

Länsbiblioteket
Västernorrland

